

PEDAGOGICKÝ VÝZKUM SEBEHODNOCENÍ SUBJEKTIVNÍ ODPOVĚDNOSTI ZA ŽÁKA

HANA KANTORKOVÁ

Úvod do problému výzkumu:

Už od roku 1984 se věnujeme výzkumu problému subjektivní odpovědnosti učitele za žáka ve spolupráci s J. Marešem a jeho pracovištěm. V tomto příspěvku jsme si položili následující otázky. **Lze provádět diagnostiku (autodiagnostiku) vnitřní proměnné nazvané sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žáka u studentů učitelství v průběhu studia? Lze sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žáka u studentů ovlivňovat?**

Pojetí pojmu učitelova subjektivní odpovědnost byla vymezena jako „učitelovo vnitřní přesvědčení, subjektivní pravděpodobnostní úsudek o svém osobním podílu na výsledcích žáků, které vyučuje“ (Mareš-Skalská-Kantorková, 1994).

Jak konstatuje také J. Průcha: „Není sporu o tom, že pocítovaná odpovědnost za žáky je důležitou složkou celkového komplexu učitelova pedagogického myšlení a může působit na to, jak se učitel chová jakožto subjekt edukačních procesů.“ (1998, s. 191)

Jsme přesvědčeni, že je možno pozorovat rozvoj sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žáka, jako důležitou vnitřní proměnnou ve vývoji pedagogického myšlení, rozhodování a konání studentů učitelství.

V českém slově i v řadě zahraničních pojmů můžeme v základu slova odpovědnost vidět význam slova „odpověď na...“, ve smyslu citlivé popřípadě odpovídající reakce. V angličtině ve významu respons = odezva, odpověď, reakce, citlivost; responsibl - odpovědný, responsibility - odpovědnost.

Podobně také ve francouštině a v němčině. Můžeme tedy pedagogickou subjektivní odpovědnost chápat také jako adekvátní odpovídající reakci, adekvátní odpověď na pedagogickou situaci.

V našem výzkumu byly studentům nabídnuty modelové pedagogické situace ve formě dotazníku. V rámci pedagogické situace se student musí rozhodovat o své reakci, zvolit svou kauzální atribuci příčin ze dvou nabízených možností. Proces přisuzování příčin má vždy dvojitý směr. Je zaměřen spíše dovnitř (vnitřní příčiny, které mohou ovlivňovat, R+) nebo vně (vnější, příčiny, které nemohou moc ovlivnit, R-) a vztahují se k buď k žákově úspěchu nebo k neúspěchu.

V předchozích letech bylo zjištěno, že míra sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žáky se i u studentů významně **mění v čase**. U studentů

učitelství 1. stupně základní školy bylo zjištěno, že se snižuje počet studentů, kteří si připouštějí subjektivní odpovědnost za žákovské úspěchy i neúspěchy. Po absolvování závěrečné pedagogické praxe byla míra sebehodnocení subjektivní odpovědnosti velmi podobná charakteristice u učitelů z praxe, kteří si připouštějí odpovědnost pouze za úspěchy žáků.

Sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za úspěšnost žáků jsme sledovali jako proměnnou ve vývoji studentů **alternativního studijního programu** studia učitelství 1. stupně základní školy, který byl realizován na pedagogické fakultě v Ostravě v letech 1994-1998. Hlavní změny ve studijním programu se totiž týkaly především výuky pedagogiky a psychologie a informovali jsme o nich na konferenci ČAPV v loňském roce. (Kantorková, 1998)

Hlavní cíle výzkumu:

1) Výzkumně popsat charakteristiky a změny ve **vývoji typů sebehodnocení subjektivní odpovědnosti studentů učitelství 1. stupně základní školy** za úspěchy a neúspěchy žáků ve výuce během období čtyř (a tří) let studia v **alternativním programu**.

2) Pokusit se porovnat subjektivně sebehodnotící úsudky studentů alternativního a klasického programu studia učitelství 1. stupně základní školy z hlediska jejich přisuzování si osobního podílu na odpovědnosti za úspěšné a neúspěšné žákovské výkony.

Otázky výzkumu:

1. **Jak se vyvíjely typy sebehodnocení subjektivní odpovědnosti studentů za žáka v průběhu čtyř (tří) studijních let studia u studentů alternativního programu?**
2. **Jaký je celkový výskyt typů sebehodnocení subjektivní odpovědnosti studentů za žáka ve všech čtyřech ročnících alternativního i klasického typu studia?**
3. **Jsou nějaké rozdíly v typech sebehodnocení odpovědnosti za žáka mezi studenty alternativního a klasického programu studia?**
4. **Jak se lišil výskyt 1. typu sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žáka (odpovědnost za obojí) u studentů alternativního a klasického programu v jednotlivých ročnících?**

Vzorek výzkumu:

Výzkumu sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žáka celkem zúčastnilo 239 respondentů, 159 studentů klasického programu studia a 80 studentů alternativního programu studia na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity.

Ve vzorku jsou tedy zahrnuti studenti Pedagogické fakulty Ostravské univerzity, kteří studovali v letech 1994 – 1998 následovně:

ALT2(1994-1998)18 studentů KL2(1994-1998)22 studentů

ALT3(1995-1998)23 studentů KL3(1995-1998)19 studentů

ALT4(1996-1998)15 studentů KL4(1996-1998)16 studentů

ALT5(1997-1998)13 studentů KL5(1997-1998)17 studentů

ALT6(1998-1998)11 studentů KL6(1998-1998)85 studentů

Celkem 80 studentů alternativního programu studia.

Celkem 159 studentů klasického programu studia.

Longitudinálního měření se účastnilo 38 studentů ve čtyřech ročnících se účastnilo 23 studentů alternativního programu studia (ALT3) a ve třech ročnících 15 studentů (ALT4).

Komparativních měření v 1. – 4. ročnících obou programů studia bylo provedeno 475.

	Alternativní program	Klasický program	Celkem:
1.ročník	80	124	204
2.ročník	37	76	113
3.ročník	28	77	105
4.ročník	17	36	53
Celkem	162 měření	313 měření	475 měření

Popis použité metody výzkumu:

V práci bylo použito dotazníku RSA (Responsibility for Student Achievement, T.R.Guskey, 1981) pro studenty učitelství, který přeložil a upravil J. Mareš z lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Hradci Králové (1991,1994) do dvou verzí pro učitele základních a středních škol a pro učitele vysokých škol.

V předešlých výzkumech na toto téma bylo použito dotazníku, který obsahoval 30 otázek. V této práci byl použit dotazník s dvaceti otázkami, ale poměr R+ a R- je zachován (10 : 10). **Byla použita úprava pro studenty učitelství z roku 1993.**

Při vyhodnocení se provádí zařazení studentů do **čtyř typů sebehodnocení subjektivní odpovědnosti** za výkony žáka na základě jejich pravděpodobnostního úsudku o vlivu na úspěšný nebo neúspěšný výkon žáků:

1. typ - žákovské úspěchy jsou dílem učitele a žákovské neúspěchy jsou rovněž dílem učitele (učitel pociťuje odpovědnost za obojí, R+ větší nebo rovná se 50, R- větší nebo rovná se 50)

2. typ - žákovské úspěchy jsou dílem učitele a žákovské neúspěchy jsou dílem žáka samotného (učitel pociťuje odpovědnost pouze za úspěchy žáka R+ větší nebo rovná se 50, R- menší nebo rovná se = 50)

3. typ - žákovské úspěchy jsou dílem žáka a žákovské neúspěchy jsou dílem učitele (učitel pociťuje odpovědnost jen za neúspěchy žáka R+ menší nebo rovná se 50, R- větší nebo rovná se 50)

4. typ - žákovské úspěchy jsou dílem žáka a žákovské neúspěchy jsou rovněž dílem žáka (učitel nepociťuje odpovědnost za nic, R+ menší nebo rovná se 50, R- menší nebo rovná se 50)

Výsledky výzkumu v grafech uvádíme v příloze.

INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU:

1) *JAKÝ BYL VÝVOJ SEBEHONOCENÍ SUBJEKTIVNÍ ODPOVĚDNOSTI ZA ŽÁKY U DVOU SKUPIN STUDENTŮ ALTERNATIVNÍHO PROGRAMU STUDIA?*

Vývoj ve skupině ALT 3 můžeme číst z grafu č. 1. Je možné číst vývoj studentského typu odpovědnosti za žáka v jednotlivých ročnících vybrané studijní skupiny alternativního programu studia ALT 3 během čtyř ročníků. Jednoznačně převládá volba odpovědnosti za úspěchy i neúspěchy žáků ve výuce ($R^+ > 50$, $R^- > 50$) ve všech čtyřech ročnících studia, a to vždy u více než poloviny studentů (52% - 74% - 53% - 65%). Na konci studia dokonce odpovědnost za obojí u studentů ještě stoupá, ve čtvrtém ročníku po absolvování souvislé třítydenní projektové praxe.

U druhé poloviny studentů můžeme pozorovat výskyt typu, subjektivně označené, 2 a 3, tj. že necelá čtvrtina studentů preferuje odpovědnost zaměřenou spíše jen za žákovské úspěchy. U 3. typu odpovědnosti za žáka, tj. odpovědnosti spíše za žákovské neúspěchy, je možné pozorovat jisté výkyvy ve volbě. V 1. a 3. ročníku se vyskytuje 35% a 31% studentů, kteří se cítí zodpovědní především za žákovské neúspěchy a na konci studia, ve 4. ročníku, je jich pouze 12%. Výskyt čtvrtého typu odpovědnosti, tj. spíše "neodpovídám za nic" - ani za úspěchy, ani za neúspěchy žáků, byl nejméně často studenty volen. V každém ročníku bychom však našli jednoho nebo dva studenty, kteří mají pocit, že za nic nezodpovídají.

Z grafu č. 2 je možné číst vývoj studentského sebehodnocení typu odpovědnosti v prvních třech ročních studiích u studijní skupiny alternativního programu studia ALT 4.

V prvních dvou ročních jednoznačně převládá volba odpovědnosti za úspěchy i neúspěchy žáků ve výuce (60% - 64%). Ve třetím ročníku však tato volba typu sebehodnocení odpovědnosti prudce klesá (33%) a dominantním akcentem se přesouvá na třetí typ sebehodnocení odpovědnosti za žáka. Ve třetím ročníku se **56% studentů** cítí odpovědná pouze za **žakovské neúspěchy**.

U druhé poloviny studentů můžeme pozorovat nejčastější výskyt **třetího typu sebehodnocení**, odpovědnost za žakovské neúspěchy, který zaznamenává prudký pokles ve druhém ročníku (40% - 9% - 56%), a ve třetím ročníku se stává typem dominantním. Typ odpovědnosti 2. a 4. je studenty volen nejméně často – v rozmezí 0% - 11%.

2) JAKÉ BYLO CELKOVÉ ROZLOŽENÍ TYPŮ SEBEHODNOCENÍ SUBJEKTIVNÍ ODPOVĚDNOSTI ZA ŽÁKY VE ZKOUMANÉM VZORKU STUDENTŮ?

V grafu č. 3 je viditelné, že u **53% všech měření** se v sebehodnocení studentů vyskytla odpovědnost za obě, tj. za žakovské úspěchy i neúspěchy. Další **28% studentů** si přisuzuje při sebehodnocení odpovědnost za **žakovské neúspěchy**. Jen **12,4% studentů** si přisuzuje odpovědnost pouze za žakovské úspěchy. A jen **7% studentů** si nepřipouští odpovědnost za nic.

3) JAKÉ JSOU ROZDÍLY V TYPECH SUBJEKTIVNÍ ODPOVĚDNOSTI MEZI STUDENTY KLASICKÉHO A ALTERNATIVNÍHO PROGRAMU STUDIA?

V grafu číslo 4 můžeme vyčíst porovnání volby odpovědnosti za žáka u studentů klasického i alternativního programu. Na základě výsledků je možné konstatovat, že obě skupiny – klasického i alternativního programu studia – se jeví jako velmi **vyrovnané z hlediska výskytu všech čtyřech typů sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žáka**. V obou programech byla více než polovina studentů (53,1%, 53,4%), která preferuje odpovědnost za žakovské úspěchy i neúspěchy. Dále vidíme, že u studentů obou programů se na 2. místě vyskytl převažující typ odpovědnosti za žakovské neúspěchy (25,6%, 29,6%).

Je velmi zajímavé, že skoro u 1/3 studentů se vyskytuje právě preference odpovědnosti za žakovy neúspěchy. (27%)

U zbývajících 1/5 studentů se potom vyskytl 2. a 4. typ sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žáka. K druhému typu sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žáky se hlásí 13,1% studentů klasického a 11,7% studentů alternativního programu. Tito studenti cítí odpovědnost především za úspěchy

žáků. 7,9% studentů klasického a 5,6% studentů alternativního programu si nepripouští odpovědnost ani za úspěchy, ani za neúspěchy žáků (viz. graf č.2)

4) JAK SE LIŠIL VÝSKYT PRVNÍHO TYPU SEBEHODNOCENÍ SUBJEKTIVNÍ ODPOVĚDNOSTI ZA ŽÁKA (ODPOVĚDNOSTI ZA OBOJÍ) U STUDENTŮ ALTERNATIVNÍHO A KLASICKÉHO PROGRAMU STUDIA V JEDNOTLIVÝCH ROČNÍCÍCH?

Nejpodstatnější rozdíl v 1.typu sebehodnocení subjektivní odpovědnosti můžeme pozorovat ve 2.ročníku studia (45% studentů klasického programu k 65% studentů alternativního programu studia si přisuzuje odpovědnost za obojí). Základní kurz pedagogiky primárního vzdělávání byl už u studentů alternativního programu ukončen, kdežto v klasickém programu byl někde uprostřed.

Velmi cenný výsledek je možné v tomto typu odpovědnosti pozorovat na konci studia, kdy studenti obou programů si přisuzují odpovědnost za obojí. (61% studentů klasického a 65% studentů alternativního programu studia). U studentů alternativního programu jsme se na tento jev zaměřili v inovovaném programu výuky pedagogiky a v rámci přípravy, realizace a vyhodnocování projektové práce v 7. semestru čtvrtého ročníku studia. Příčiny pozitivního výsledku v klasickém programu přesně neznáme. Z analýzy změn v učebním programu však vyplynulo, že byl do 4. ročníku zařazen předmět poruchy učení a chování žáků, který vyučovala velmi zkušená pracovnice z 20-ti lety praxe v pedagogicko – psychologické poradně, a který byl zaměřen na diagnostiku a terapii žáků.

ZÁVĚR:

Na základě výsledků lze konstatovat, že obě skupiny – klasického i alternativního programu studia – se jeví srovnatelné ve všech čtyřech typech sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žáka. **V obou programech více než polovina studentů (53,1%, 53,4%) preferuje odpovědnost za žákovské úspěchy i neúspěchy.**

U studentů obou programů se **na 2. místě** vyskytuje typ sebehodnocení odpovědnosti **za žákovské neúspěchy (25,6%, 29,6%)**. Je velmi zajímavé, že u 28% studentů se projevila právě preference odpovědnosti za žákovy neúspěchy.

Je však zřejmé, že sebehodnocení odpovědnosti za žáka u studentů v jednotlivých ročnících je odlišné. 1. typ sebehodnocení subjektivní odpovědnosti studentů je zcela rozlišný především rozdílem ve 2. ročníku studia.

Otázkou tedy zůstává, proč studenti 2. ročníku alternativního programu v daleko větší míře (64% nebo 70% : 44%) pociťují odpovědnost za žákovy úspěchy i neúspěchy ve srovnání se studenty klasického programu (pouze 45%).

Převládající sebehodnocení subjektivní odpovědnosti studentů za žákovské úspěchy i neúspěchy žáků na konci studia, kterou je možné pozorovat u 64% a 70% (1992, 55%) studentů dvou alternativních studijních skupin, ukazuje na možnost ovlivňovat tuto vnitřní proměnnou učitelského myšlení, rozhodování a konání vzdělávacím programem.

Celkově je sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žákovské úspěchy i neúspěchy **na konci studia** vyšší u studentů alternativního i klasického studia, i když nestoupá plynule.

U studentů klasického programu studia je sebehodnocení odpovědnosti za obojí ve 2. a 3. ročníku studia mírně nižší, než u studentů 1. ročníku.

Použitá metoda je citlivá na změny v sebehodnocení subjektivní odpovědnosti za žáka u studentů učitelství. Umožňuje diagnostiku zkoumaného jevu. Pravidelná autodiagnostika u dvou skupin studentů alternativního programu vedla i k vnímavé reflexi vlastního sebehodnocení subjektivní odpovědnosti ve vztahu k žákům. K ochotě přijat odpovědnost za obojí tj. odpovědnost za konsekvence úspěšných i neúspěšných výkonů žáků.

POUŽITÁ LITERATURA:

Brezinka,W. *Filosofické základy výchovy*. Praha ,Zvon 1996.

Guskey, T.R.: *Measurement of the Responsibility Teachers Assume for Academic Successes and Failures in the Classroom*. Journal of Teacher Education. 1981,32, č.3, s. 44-51.

Jonas,H.: *Princip odpovědnosti* , Praha Karolinum 1998, ISBN 80-86005-06-2.

Kantorková,H.:Využití teorie pedagogického rozhodování v přípravě studentů učitelství, Praha, SPN 1990 In Spisy pedagogické fakulty v Ostravě, sv.70, 1990.

Kantorková,H.-Mareš J.: Subjektivní zodpovědnost studentů učitelství za žákovské výsledky, Ostrava .Acta facultatis pedagogicae Ostraviensis, 1992, série B-27, sv.129, s.51-64, ISBN 80-7042-049-9.

Kantorková, H.: Decision-making in the Pedagogical Activity of Teacher - Trainees. In: Teacher Strategies - A Review and Critique of Chosen Conceptions. A. R. Winicki (red.), Katowice, Uniwersytet Slaski, Polsko, 1991, s. 134-137.

Kantorková, H. *Praktická pedagogická příprava studentů učitelství v alternativním programu výuky pedagogiky*. České Budějovice: 1998, s. 141- 147. In.: VI. Konference ČAPV- Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. ISBN80-7040-324-1

Kantorková,H. *Rozvoj pedagogiky primárního vzdělávání v alternativním programu výuky a výhledy do budoucna*. Pedagogická orientace. 1998, č. 4, s.50-67.ISSN1211-4669.

Kolakowski,L.: *Závěrečné shrnutí výročního zasedání Mezinárodního filosofického ústavu na téma zodpovědnost*. Filosofický časopis, 1991, 39, č.1, s.67 – 75.

Mareš,J.-Skalská,H.-Kantorková,H.: *Učitelova subjektivní odpovědnost za školní úspěšnost žáků*, Pedagogika,44, 1994, č.1, s. 23 – 36, ISSN 3330-3815.

Pelikán,J. *Výchova a sebevýchova svobodné a odpovědné osobnosti*. In: *Výchova jako teoretický problém*, Praha Karolinum, 1998, s. 203-213,ISBN 80-85498-27-8.

Průcha,J.: *Učitelova odpovědnost za úspěšnost žáků*. In *Moderní pedagogika*, Praha, Portál, 1997, s. 192-193, ISBN 80-7178-170-3.

Spaemann,R. *Smýšlení a odpovědnost*. In: *Základní mravní pojmy a postoje*, Praha, Svoboda, 1995, s.53 .

Spratková,R.: *Změny v míře pocitu odpovědnosti studentů učitelství Pedagogické fakulty v Ostravě*, Ostrava 1992 (diplomová práce)

Stehlíková,Š.: *Subjektivní odpovědnost u studentů učitelství za žákovské úspěchy a neúspěchy*. Pdf OU Ostrava 1999. (diplomová práce)

Autorka – kontakt:

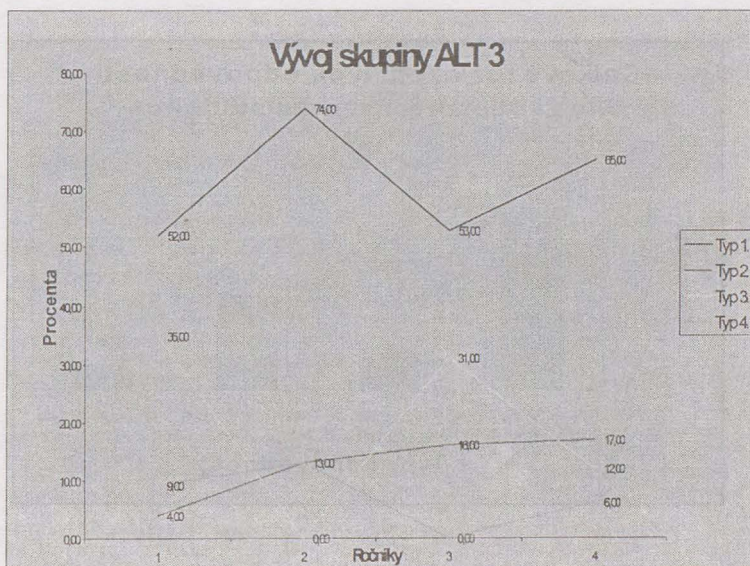
Doc. PhDr. Hana KANTORKOVÁ, CSC.,

Katedra pedagogiky primárního a alternativního vzdělávání

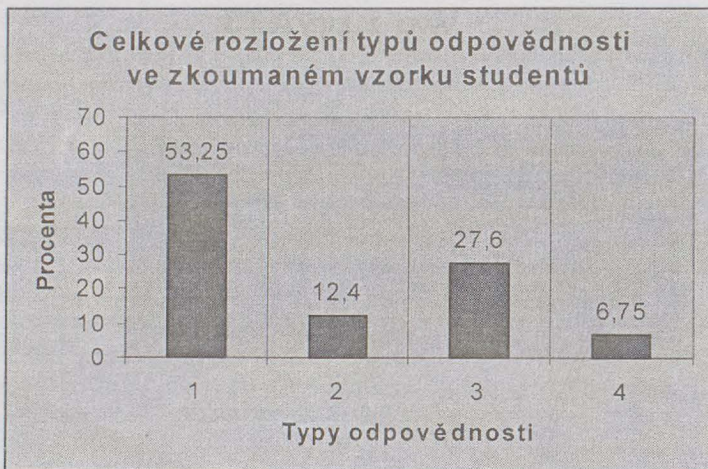
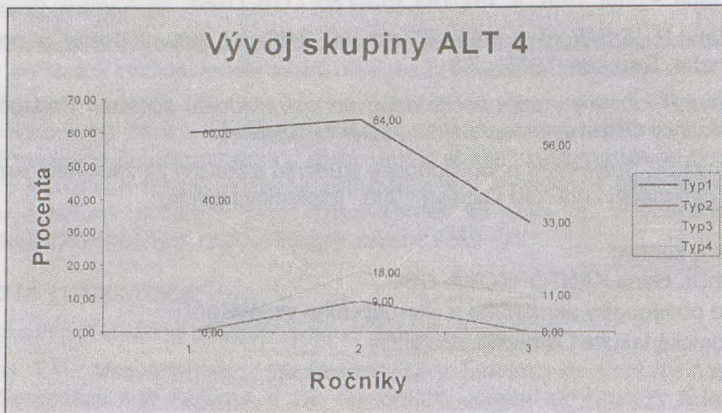
Pedagogická fakulta Ostravské univerzity

Ostrava

Přílohy: Výsledky výzkumu v grafech (1-5) na následujících stranách

Graf č.2 a 3:

Graf č.4 a 5:

